

Jože Toporišič

POVOJNO RAZISKOVANJE SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA IN NJEGOVE NALOGE*

Povojno pisanje o slovenskem knjižnem jeziku se dotika prav vseh njegovih plasti, saj sega od fonetike pa vse do stilistike in zgodovine jezika. Pri tem ne mislim toliko na priročnike, kakršni so n. pr. slovnice, kjer se večja ali manjša vseobsežnost — če omejitve ni izrecno izgovorjena — razume sama ob sebi; mislim marveč na precejšnje število razprav, monografij, člankov in člančičev, kritik in polemik, ki jih je v obravnavanem obdobju slovenska javnost imela priložnost brati ali zanje vsaj izvedeti.

Mrtvilo, ki je v raziskovanju slovenskega knjižnega jezika nastopilo s smrtjo Antona Breznika leta 1944, je prav zganil šele izid Slovenskega pravopisa 1950. leta in Slovenske slovnice leta 1956. Ti deli sta namreč odkrili nekatere svoje slabosti, zato imata med drugim gotovo to zaslugo, da je ob njiju postalo očitno, kako zelo obdelave potrebne so prav vse plasti slovenskega knjižnega jezika.

1. Izbor besedja

Razpravljanju o slovenskem besedju je dal pobudo in v veliki meri tudi znanstveno podlago Breznik s svojimi še predvojnimi razpravami o slovanskih in drugih izposojenkah,¹ povojni pobudnik in teoretik njegov pa je predvsem Božo Vodušek. Skoro vse pisanje o izboru besed je namreč bodisi pozitivni bodisi negativni bližnji ali daljnji odziv na Voduškove teze o slovenskem knjižnem jeziku, ki jih v zametku vsebuje sicer že njegova predvojna razprava *Za preureditev nazora o jeziku*,² ki pa jih je določno ali določneje izdelal v kritiki Slovenskega pravopisa 1950,³ še jasneje pa v tej sledeči polemiki⁴ z Antonom Bajcem.

Božo Vodušek zahteva v besednem oziru najprej nekako deslavizacijo knjižnega jezika, in sicer vedno takrat, kadar je za izposojeni slovanski izraz na razpolago bodisi domač ljudski bodisi tujka, ki živi v občevalnem govoru izobraženega mestnega prebivalstva. Tako prvemu kakor drugi naj se prizna v slovenskem knjižnem jeziku polna domovinska pravica. — Ljudsko pomeni Vodušku splošno slovensko (dejansko pa se zadovoljuje že z osrednjeslovenskim),

* Nekoliko skrajšan referat z lanskega slavističnega kongresa v Ljubljani.

ne pokrajinsko dialektično, še zlasti ne samo obrobno slovensko. Glede jezika mestnega prebivalstva je jasno le toliko, da ga ne pojmuje kot geografski, temveč kot socialni dialekt. (Prim. še V. L.⁵)

Na drugem mestu zavrača Vodušek za knjižni jezik izrazite, posebno še obrobno dialektične in pa arhaične izraze, ker ob splošnejših dvojnicah niso ne razumljivi ne potrebni. V bistvu isto mu velja tudi za tujke grškorimskega izvora, za katere pozna živi govor dobre domače izraze.

Razlogi, ki silijo Voduška k obravnavanim zahtevam, so potekli — podobno kot že prej v umetniški praksi I. Cankarja ali F. S. Finžgarja — iz njegovega stilističnega čuta, ki hoče imenovati stvari z imeni z določeno, jasno predstavo silo in s polnim, pristnim doživljajskim odmevom, ne pa z imeni, ki so pomensko neizrazita, če ne celo prazna, doživljajsko pa nepristna ali kričava. — Samo logično je, če Vodušek takega jezika ne zahteva samo za besedno umetnost, temveč si ga želi tudi v pogovoru, v znanstveni in poljudni prozi, v uradu in šoli, v radiu itd.

Vodušek mi sam takih misli. Uporabo slovanskih izrazov namesto živih domačih je slovenskim pisateljem odsvetoval že Breznik,⁶ vendar le za domačijsko povest, za slovenski knjižni jezik sploh pa sta jih v času pred izidom SP in po njem odklanjala n. pr. tudi Lino Legiša⁷ in Janez Gradišnik,⁸ po izidu še Ivan Tominec,⁹ samostojno v Mariboru Ivan Dornik.¹⁰ Deloma je treba šteti sem tudi Antona Bajca: četudi je za pesniško uporabo v polemiki še branil izraze kakor boder, kititi, licemer, ostrog, in je celo zapisal, da SP ne bo preganjal niti tistih slovanskih dublet, ki so se pri nas uveljavile z dolgo knjižno rabo, je namreč vendarle že v osmem nadaljevanju časnikarju priporočal, naj »da prednost domačinki, če ima izbiro med izposojenko in domačo besedo istega pomena«.

Ob Voduškovih drugi zahtevi, po kateri naj bi slovanske izraze v normalnem knjižnem tekstu zamenjale njihove zahodnoevropske dvojnice (v glavnem) iz občevalnega jezika izobražencev, je treba pomisliti na to, da jih, če so se v jeziku res prijeli, ni mogoče na lepem odpraviti, ko poleg tega utegmejo biti s svojo bolj ali manj razumljivo koreniko našemu povprečnemu, še posebej nešolanemu človeku razumljivejši kakor zahodnoevropski. To stališče je v novejšem času poudaril Anton Bajec.¹¹

Vodušku gre vsekakor zasluga, da je tudi po vojni opozoril — kakor še Legiša — na pravice, ki jih ima pri urejevanju knjižnojezikovnih razmer slovenska mestna govorica, to je jezik delavcev in izobražencev. V mlajšem času sta to storila še Boris Urbančič v svojem članku *O kriterijih pravilnosti v knjižni slovenščini*,¹² kjer zavzema kritično stališče do povojnih prizadevanj za ureditev besedja knjižne slovenščine, France Bezljaj¹³ in še ta in oni. — Kakor tudi so razlike med mestno in nemestno govorico nedvomne, je treba vendarle poudariti tudi dejstvo, da gre tu bolj za razlike v leksiki (in tudi to ne v osnovnem besedišču), medtem ko v morfološkem in sintaktičnem pogledu razlika med govorom meščana in podeželjana v okviru posameznih narečnih področij ni tako velika, kakor bi bil ta ali oni pripravljen verjeti. Vsekakor pa ima Vodušek prav, ko zametuje nekako narečno besedno romantiko (prim. kurji krof, golžun — golša). Isti očitek prihaja pravopisec tudi od Ivana Dornika: »Preveč so vzeli plehkkih in prostaških besed, ki so v resnici premnogokrat le krajevne posebnosti in ki jih rabijo sodobni pisalci in pisci, kakor se vidi, da z njimi iz-

pričajo svojo po sili izvirnost.«¹⁰ Tu bi se bilo treba držati Bajčevih besed, da sme knjižni jezik svoj besedni zaklad z narečnim blagom le *izpopolnjevati*,¹⁴ česar pa seveda ni mogoče videti v kopičenju narečnih sinonimov.

Toliko o načelih glede usmerjanja izbora besed v slovenskem knjižnem jeziku. Glede njihove uporabe v praksi je treba ugotoviti, da gre ta ali oni besedar tu ali tam predač. Na splošno je mogoče reči, da je pisanje o izboru besedja v slovenskem knjižnem jeziku (ki je med drugim prineslo besedi purist pomen človeka, ki zaradi neprimernega kriterija v presoji besedja zmanjšuje jezikovo izrazno moč in prinaša v pisanje nered in zmedo)¹⁵ pokazalo, da se problemov zavedamo, zato je upati, da se bodo pozitivni rezultati tega dela pokazali že v obdelavi besedja v novem pravopisu.

2. Reforma glasovne podobe slovenskega knjižnega jezika

V istem časovnem obdobju se je prav tako v glavnem na pobudo B. Voduška vodila dokaj široka kampanja še za spremembo glasovne podobe knjižne slovenščine in za pogovorni jezik. Tudi ti problemi so v bistvu nakazani v že omenjenem Voduškovem članku o SP,¹⁶ so se pa jasneje izoblikovali šele v debati o odrskem jeziku¹⁷ in posebej v Voduškovem članku *Historična pisava in historična izreka*.¹⁸ Bistvo Voduškovih zahtev je v tem: spodbija se upravičenost velike razlike med glasovno podobo knjižnega in občevalnega jezika. Kakor je znano, je glasovno podobo prvemu določil Stanislav Škrabec na podlagi izgovora 16. stoletja — morda ne izključno (kot misli V.¹⁹) zaradi etimologiziranja in elkanja tedanjega časa — medtem ko je slovenski jezik šele po tej dobi v polni meri doživel moderno vokalno redukcijo, ki je glasovno podobo govornega jezika zelo odmaknila od stanja iz konca 16. stoletja (izvzeti so le kaki obrobni govori). Vodušek se zavzema za priznanje rezultatov moderne vokalne redukcije, vendar si ni na jasnem, kako daleč naj bi se pri tem šlo.²⁰ (Najbolj ga motijo: kratko naglašena *i* in *ù*, dolgi nedoločnik, nenaglašeni *-au*, *-eu*, *-iy* ter *l'* in *n'*.)

Te reforme si ne zamišlja vedno²¹ kot stilske variante k splošno priznani obliki knjižnega izgovora, temveč kot reformo te oblike (t. j. tako imenovane zborne ali knjižne izreke) sploh, saj piše n. pr.: »Tako imenovani pogovorni jezik, to je moderna izreka pismene slovenščine, naj se torej nikakor ne odriva v komedije in kvečjemu še v naturalistične drame (tako misli s SP Bajec²²), ampak naj se upošteva v polni meri njegova že dokazana primernost za najvišje stvaritve umetnosti.«²³

K tem in takim zahtevam žene Voduška doslednost in enotnost njegovega nazora o jeziku, ki mu je predvsem umetniško izrazilo, saj piše: »... povsod tam, kjer se umetniške zahteve po živo podani resničnosti tolčejo z nenavadno historično izreko, ki v resničnem življenju sploh ne obstaja...« se čuti potreba moderne izreke pismene slovenščine.²⁴ (Za znanstveno prozo je namreč precej vseeno, ali se v njej uporablja dolgi ali kratki infinitiv in podobno.)

Tudi Voduškove ideje o preustroju glasovne podobe slovenskega knjižnega jezika si pridobivajo nekaj pristašev. Za reformo se je začel posredno potegovati Jakob Šolar v članku o podobni neuspeli reformi slovenskega pisanja (in s tem morfologije) Franca Metelka,²⁵ deloma se ji podaja tudi Bajec s tem, ko priznava, da je za zorno izreko »mogoče, da se v nekaterih primerih poenostavi«²⁶ (prim. še V. L.⁵), toda Bajec istočasno tako poenostavljeno izreko,

obvezno za vso Slovenijo, ostro loči od pogovornega jezika (to je v skladu s slovensko pravorečno tradicijo [prim. Ruplovo Pravorečje in SP²⁷]), za katerega v nasprotju z Voduškom²⁸ upravičeno domneva, da je v različnih delih Slovenije dokaj različen. — Zdi se, da bo za enkrat zmagalo tradicionalno stališče, ki v pogovornem jeziku različnih okolišev vidi le stilsko varianto zborne izreke. — Proti pogovornemu jeziku se je izrekel Vladimir Skrbinšek,²⁹ za njim še Vinko Gabrski,³⁰ proti njegovi nepripravljeni uvedbi pa se je v Enciklopediji Jugoslavije³¹ izjavil tudi avtor tega referata.

Nepristranski opazovalec teh debat prihaja namreč do naslednjih zaključkov:

1. Predvojna pobudnika podobnega reformnega prizadevanja, Oton Župančič³² in Fran Ramovš,³³ sta se svojemu početju sama odpovedala oziroma ga omejila na najmanjši obseg.

2. Misлити daje dejstvo, da so skoro vsi predlogi za izvedbo reforme samo načelno splošni (to velja tudi n. pr. za zgledovanje po občevalnem jeziku slovenskega izobraženca oziroma meščanstva ali za sklicevanje na »vsem dialektom skupne moderne fonetične navade«), medtem ko je konkretnih malo in še tisti se dostikrat ne skladajo z uravnavaočim načelom (prim. Voduškovu zahtevo o izgovoru *l', n', i, ù, -il, -àl*, o kratkem infinitivu in načelo »vsem dialektom skupne moderne fonetične navade«).

3. Nadalje moti dejstvo, da se z izrazi, kot sta knjižni jezik ali pogovorni jezik, ravna tako, kot da bi šlo za res tako dobro znane količine, pa je vendar očitno, da nam manjka celotnost glasovnih in naglasnih pojavov slovenskega knjižnega in pogovornega jezika zadevajoča kritika, še posebno v njihovi morfološki in stavnofonetični porazdelitvi.

4. Skoro nenapisano pravilo je namreč, da se razpravljavci o pogovornem jeziku znanstveno ne ukvarjajo z raziskovanjem knjižne slovenščine, ali vsaj ne s tistimi njenimi plastmi, ki bi bile pri taki reformi neposredno prizadete (glasoslovje, naglas, morfologija in tudi sintaksa).

5. Nekateri reformatorji, n. pr. Vodušek, sami priznavajo, da se v mestih in industrijskih središčih »sam od sebe razvija proces zmeraj večje jezikovne enotnosti pod vodstvom slovenskega pismenega jezika«. ³⁴ (Podobno tudi Bez-laj.¹³) Tako nastane vprašanje: če je knjižni jezik — kakršen je v resnici, ne pa njegova podoba iz slovnice ali pravopisa — že doslej vplival na pogovorni jezik v smislu enotenja, ali je tedaj pametno, odreči se tej usmerjevalni sili, še preden je svoje poslanstvo izvršila v zadovoljivi meri?

6. In končno: ali je uveden pogovorni jezik res pozitivno prispeval k umetniški kvaliteti del, pri katerih je bil uporabljen?

Medtem ko je bilo v vsem času od izida SP precej diskusije o reformi glasovne podobe slovenskega knjižnega jezika in pač o obsežnejši določitvi različnih prvih pogovornega jezika, je bilo samega raziskovanja glasovne podobe slovenskega knjižnega jezika (kakor jezika sploh) sprva zelo malo. Slavistična generacija, ki bi bila morala gojiti te vrste raziskovanja, je bila namreč vzgojena čisto v duhu historične gramatike, kjer se pa spričo veličine svojega učitelja Ramovša sploh ni upala lotiti kakršnegakoli resnejšega raziskovanja, hkrati pa se je čutila popolnoma nemočno pred Breznikom (in njegovim učiteljem Škrabcem), ki je vladal področju knjižnega jezika. (Izjemo pomeni le Bez-laj, ki je s svojo fonetiko dal eksperimentalno dokumentacijo določitvi slovenskih glasov in naglasa.) Kolikor so pedagoško-didaktične razmere to generacijo

vendarle silile v slovniško delo, se je le-to razvijalo v prepričanju, da ni treba storiti drugega, kot napraviti ugotovitve Breznika in n. pr. še Škrabca poljudnejše. V predvojni bibliografiji mož, ki še danes izdajajo oficialno slovensko slovnico, ni del s področja knjižnega jezika. Tako mas ne preseneča ugotovitev, da *Glasovne prvine* Slovenske slovnice 1956 glede naglasa in porazdelitve soglasnikov zaostajajo za ustreznimi deli Škrabčevega glasoslovja iz devetdesetih let preteklega stoletja.

Po izidzu SP so se zlasti od 1955. leta dalje, ko je začela izhajati revija Jezik in slovstvo, oglašali posamezniki, ki niso bili zadovoljni s to ali ono določitvijo SP. Tako je že 1946. leta spregovoril Legiša o naglasu,³⁵ Fran Tomšič pozneje o pisavi in izgovoru obrazila za nomina agentis,³⁶ Franc Jakopin o v in u,³⁷ nato še o nepredvokaličnem l,³⁸ Rudolf Kolarič o u, w, r', l', n'³⁹ in Janez Gradišnik⁴⁰ spet o nekaterih naglasnih določitvah SP. Za vse to pisanje in tudi za podobno poznejše razpravljanje Ivana Tominca⁴¹ in Jakoba Šolarja⁴² je značilno, da je usmerjeno praktično, da se dotika bolj izoliranih problemov (predvsem odnosa med črko in glasom za l in v), perečih problemov knjižnega jezika torej ne obravnava strukturalno, v zvezi z razvojnimi tendencami konzonantizma ali posameznih njegovih manjših skupin. — Istočasno obravnavajo ves konzonantizem članki o distribuciji soglasnikov⁴³ in o soglasniških skupinah, stalnih⁴⁴ in alternativnih;⁴⁵ v njih se s korelativnostjo rešujejo tudi že v zgoraj obravnavanih člankih omenjena sporna vprašanja (primer soglasniško izglasje, sandhi pojavi, predlog z — s ipd.).⁴⁶ Načela funkcionalne lingvistiike je še predtem pritegnil k razlagi slovenskega knjižnega vokalizma Mitja Sovre.⁴⁷ Posebno uspešno je rešil vprašanje morfologije slovenskih intonacij (visoka in nizka namesto padajoča in rastoča) in distinktivnosti intonacije v odnosu do kvantitete.⁴⁸ — Distribucijo naglasa je poleg Sovreta, ki je obdelal del novega cirkumfleksa,⁴⁹ obravnaval na kratko tudi Jakob Rigler,⁵⁰ glagolske naglasne tipe⁵¹ in posebej naglas deležnika na -č,⁵² supina⁵³ in glagolnika pa avtor referata. Na ta način smo se vsaj na nekaterih področjih otresli posebno od Riglerja kritiziranega izoliranega, nesiSTEMskega obravnavanja jezikovnih pojavov.

V zadnjem času smo končno prestopili meje tistega skromnega znanja stavčne fonetike, do katerega sta se že pred več kot pol stoletja dokopala Breznik⁵⁴ in Škrabec,⁵⁵ deloma še Bele ob analizi Cankarjevega proznega ritma.⁵⁶ Stavčna intonacija se je tako začela deloma uporabljati pri določanju ločil (Šolar,⁵⁷ Tomšič,⁵⁸ Legiša⁵⁹), deloma v pisanju o stilu (J. Mahnič).⁶⁰ Na esejističen način prenaša tozadevne izjave režiserjev (našega Župančiča in drugih) in tujih znanstvenikov (Hala, Guberina) v svojo *Živo slovenščino* Mirko Mahnič.⁶¹ — Kolikor toliko sistematičen in k fonološki popolnosti stremeč oris slovenske stavčne fonetike pa smo dobili v knjigi *Slovenski jezik, izgovor i intonacije s recitacijama na pločama*.⁶² Poleg intenzivnih razmerij v stavku je tu podan predvsem še oris stavčnih intonacij hkrati z njihovo distribucijo, nakazana pa je tudi — razume se — še stilistična vrednost vseh obravnavanih govornih vrednot. Nujna naloga bližnje prihodnosti bi bila, da v tej knjigi objavljene ugotovitve podpre (in izboljša) z eksperimentalno fonetičnimi dokumenti. Žal nimamo fonetičnega laboratorija, pa tudi zagrebški za tako delo ni najboljše opremljen. Vsekakor pa bi bilo že sedaj misliti na to, da vnese slovenska dialektologija v svojo vprašalnico vsaj tako skromno mrežo vprašanj iz stavčne fonetike, kot jo imamo sedaj za knjižni jezik.

3. Morfologija, besedotvorje, leksika

Oblike slovenskega knjižnega jezika so sicer na splošno natančno registrirane, zanemarjeno pa je vprašanje porazdelitve alomorfov, in prav to je bilo — resda samo v člankih in kritikah — najpogosteje predmet obravnave. (Tako n. pr. alomorfi atematskih glagolov,⁶³ končnic za 1. sklon množine samostalnikov moškega spola,⁶⁴ formanti za komparativ,⁶⁵ sklanjatev tujih imen⁶⁶ in še kaka drobnost.) Ta razpravljanja so odkrila v glavnem stilistično načelo porazdelitve alomorfov, ki jih imata Ss in SP za proste variante. Strukturalna morfologija je bila zastopana samo deloma v člankih referenta.⁶⁷

Nesporne zasluge si je za slovensko besedotvorje pridobil Anton Bajec s svojimi tremi zvezki *Besedotvorja slovenskega jezika*.⁶⁸ Pomisliti je samo treba, koliko primerov je moral izpisati in jih tako ali drugače razporediti in razložiti. Marsikaj iz tega velja tudi za knjižni jezik, vendar bo besedotvorje le-tega šele treba napisati. Takšno, kot je sedaj, je Besedotvorje vse preveč zbirka primerov, etimologij in sintagem iz vseh mogočih dialektov in časov skoro do indoevropsčine nazaj. V tretjem zvezku dejansko skoro ne gre več za besedotvorje niti za še tako široko pojmovan slovenski jezik; to je že komparativna slovanska sintaksa in semantika (kot je namignila že kritika).⁶⁹ Slovenski primeri so včasih samo še privesek slovanskim, tako da slika naših razmer in tendenc ni zmerom dovolj jasna. To je v veliki meri posledica dejstva, da je Besedotvorje, kot je opazila že kritika,⁷⁰ brez besedotvorne teoretične podlage.

Gotovo je, da bo besedotvorje knjižne slovenščine veličko lažje pisati tistemu, ki bo imel na razpolago, kot se zdi, dokaj bogato gradivo za slovar slovenskega jezika, ki ga pripravlja akademija.⁷¹ Drugi vir bi bila sufiksalna vprašalnica, na podlagi katere bi bilo treba za slovenski lingvistični atlas izprašati naše dialekte, pomagal pa bi zelo tudi odzadnji slovar.

Zbrano gradivo za slovar nam bo omogočilo tudi globlje obravnavanje slovenskega besedja, ki od Breznikove smrti sem res ni drugega kot »sprehajanje po slovenskem besedišču«. ⁷² Iz njega se bo lažje odgovorilo tudi na vprašanja, ki so se po Breznikovi smrti (kar skrila: ne le *od kod*, temveč tudi *kdaj*, *kako dolgo*, *kje* (geografsko in v kateri socialni skupini ali stroki).

Ko že govorimo o leksiki, naj mi bo dovoljeno spregovoriti še besedo dve o leksikologiji, posebno dvojezični. Tu na resnejše leksikografsko delo pri nas nihče ne misli, zaradi česar naši dvojezični slovarji omogočajo samo precej grobo komuniciranje v obeh smereh. (Pred očmi imam predvsem angleško-slovenskega, slovensko-nemškega in deloma še slovensko-ruskega.) Le prepogosto odpovedo prav zato, ker navadno obravnavajo besede v čudni brezprostornosti, t. j. brez nujno potrebnih zvez. Ta »poenostavitev« se kaže še v tem, da ne označujejo slovenskega naglasa (izjema je Kotnikov slovensko-angleški slovar). Ekonomski razlogi tu verjetno ne odločajo in tudi ne smejo. Naglasi bi slovenskemu človeku mimogrede utrjevali tozadevno znanje, tujcem, ki jih ni tako čisto nič, kot menda sestavljavci mislijo, so pa naravnost nepogrešljivi.

Končno pa ni nič čudnega, če so si naši dvojezični leksikografi olajšali delo, ko si ga tudi Pravopis, ki nadomešča slovar knjižnega jezika, lajša s tem, da ne zapisuje intonacij, čeprav so v javnosti istočasno vedno pogostnejša opozorila, da je knjižni jezik vendarle kranjski⁷³ (kjer se pa — kot znano — intonacije na Dolenjskem in Gorenjskem govore). (Ta želja po zapisovanju intonacij

seveda noče imeti ničesar skupnega s prisiljevanjem občinstva, naj se teh intonacij, če jih samo ne pozna, tudi uči.) Kakor smo slišali na piranskem slavističnem zborovanju, se nam namerava tudi bodoči slovar akademije predstaviti v takšnem intonacijskem oblačilu. Za to lagodnost ni nikakega pravega opravičila, zato bi želeli, da redakcija o tem le še porazmisli. — Novejši etimološki slovarji drugih slovanskih jezikov bodo gotovo pospešili tudi izdelavo slovenskega, ki se je doslej napovedoval v člankih Frana Bezlaja.⁷⁴

4. Sintaksa

Po Škrabcu, Perušku in še kom se je lotil naše sintakse tudi Breznik,⁷⁵ a je prežgodaj umrl, da bi ji bil mogel ustvariti trdne splošne temelje. Vendar je prav on dal s svojimi razpravami pobudo za dobršen del povojnih sintaktičnih poskusov. Sorazmerno veliko se je namreč pisalo o objektu pri resnično ali samo navidezno negiranem predikatu, vendar se Gradišniku,⁷⁶ Šolarju,⁷⁷ Tomincu⁷⁸ in Jesenovcu⁷⁹ ni posrečilo — zaradi prehudega intelektualizma — vprašanja tudi zadovoljivo rešiti. Ugotoviti bi bilo namreč treba le, v katerih primerih akuzativ nikakor ni mogoč, sicer pa dovoliti eno in drugo rabo. — Sicer pa je stavčna sintaksa ostala skoro docela izven interesa piscev. Članek Stanka Škerlja⁸⁰ je prinesel k nam v glavnem moderno terminologijo za primernejšo stavčno analizo, pojav sam je približno tako obravnaval že Breznik v svoji razpravi o besednem redu.⁸⁴ V tem smislu, vendar še z opozoritvijo na stilno in afektivno naravo je obravnavan besedni red — seveda v doljak skromnem obsegu — tudi v knjigi o fonetiki slovenskega jezika,⁸¹ kakšne drobce pa najdemo n. pr. še pri Šolarju⁸² ali Tomšiču.⁸³

Če izvzamemo Jesenovčevo temeljito razpravo⁸⁴ o svojilno-povratnem zamku, Tomšičevo zgodovinsko o deležniku na -č⁸⁵ in samo deloma sem spadajoče pisanje Bezlaja⁸⁶ in referenta⁸⁷ o glagolski determiniranosti in aspektu ter še kakšen drobiž⁸⁸ o zaimkih, se vse drugo sintaktično razpravljanje dotika samo še sintakse nepregibnih besednih vrst oz. posameznih primerov iz le-teh. Predvsem po Bajčevi zaslugi (Besedotvorje IV), ki pa se mu pridružujejo še nekateri drugi, zlasti Šolar,⁸⁹ sta na prvem mestu predlog in predpona, na drugem pa veznik (Šolar,⁹⁰ Suhadolnik,⁹¹ Jakopin,⁹² Tominec⁹³). — Pravega sintaksilka še nimamo. Za razmere v naši sintaksi⁹⁴ je na moč značilno, da tudi pretežno sintaktično Besedotvorje IV ni doživelo prave kritike, čeprav bi jo tudi zaradi svojih pozitivnih značilnosti zaslužilo. Pa je prav na sintaktičnem področju še toliko dela, predvsem pri glagolu, najsi že gre za njegove osebne ali neosebne oblike, za čase,^{94a} modus ali genus.

Drobci novodobne slovenske sintakse miso brez sodobnih elementov (n. pr. metoda opozicij), tu in tam pisci razodevajo tudi čvrstejšo teoretično orientiranost. Poznanje tujih enakšnih del nam olajšuje orientacijo v našem lastnem gradivu (Bajec), vendar ni najbolje, da so pri tem nekateri ubrali pot od teorije, od gotove misli (zrasle pogosto iz tujega jezika) h gradivu. Plodnejša bi bila obratna.

5. Stilistika

Tudi pri tem poglavju lahko začnemo z Breznikom, ki je z razpravami⁹⁵ *Stritarjev slog*, *Jezik v kmečki povesti*, *Jezik naših pripovednikov*, *O časnikarski slovenščini* ter v jezikovnih ocenah leposlovnih del utemeljil nekako sti-

listiko besede. Ob njem bi iz predvojnega časa lahko imenovali še koga,^{95a} nemara Večeslava Beleta⁹⁶ (povezanost Cankarjevega sloga z biblijskim), mogoče še Vidmarjevega Župančiča⁹⁷ in, če pritegnemo še metriko, Isačenkov Slovenski verz.⁹⁸ V povojnem času slovenske stilistike skoroda ni. Ne mislim stilistike kot teoretične znanosti ali kot pedagoško seznanjujoče discipline, temveč razprave o stilu tega ali onega pesnika ali pisatelja, tega ali onega dela. Razume se spet samo ob sebi, da v okviru tega referata ne morejo biti mišljena drugačna dela kot tista, ki razpravljajo o izboru jezikovnih sredstev, ne pa tudi pripovednih načinov, kompozicijskih postopkov itd. Vendar čisto brez vsega spet nismo.

Tako smo videli v vsem doslejšnjem razpravljanju, kako avtorji člankov in razprav dosledno zadevajo tudi ob problem stila in dostikrat nasproti njemu zavzemajo tudi svoje stališče. Posebno jasno se je to pokazalo pri obravnavi slovenskega besedja, pa tudi drugod, n. pr. v fonetiki stavka ali v morfologiji. Je pa še nekaj sestavkov, ki so čisto stilistični: mislim na prispevek Franca Dobrovoljca *Nekaj posebnosti iz Cankarjevega jezika*,⁹⁹ na Bajčev članek *O slovenski rimi*,¹⁰⁰ na Mahničev *Slog in ritem Cankarjeve proze*¹⁰¹ in na poročevalčeve glasovne (fonostilistične) interpretacije nekaterih v tem oziru visoko organiziranih slovenskih literarnih tekstov.¹⁰²

Dobrovoljčev statistični prispevek blagodejno učinkuje s svojo realno dokumentacijo, in je škoda, da ni izšla celota ali vsaj ostali del. Bila bi že spričo naše revščine na stilističnem področju dragocena, ker bi nam kazala vsaj en most, ki vodi od teorije k njeni uporabi. Drugo tako pot kaže Mahnič, čeprav je njegov članek bolj nizanje primerov za najvažnejše poteze Cankarjevega dovolj ozko pojmovanega stila. Zanimarjen je namreč vidik distribucije v času, t. j. v Cankarjevih različnih ustvarjalnih obdobjih, zaradi česar dobimo o njem docela statično podobo. Seveda značilnosti Cankarjevega sloga tudi ni mogoče reducirati na nekaj stilskih sredstev.

Čudno se sliši, pa je vendarle res, da doslej nimamo niti enega umetniškega teksta, ki bi bil stilistično vsestransko zadovoljivo obdelan. In vendar bo šele tedaj, ko bomo imeli več takih monografij, mogoče misliti na stilistiko slovenskega jezika, kakršno nekateri drugi jeziki že imajo. Danes nam manjka osnovnih pogojev zanjo: za uspešno praktično delo usposablajoče teorije stila, podrobne zgodovine knjižnega jezika z znanstveno slovnico in tudi zadostnega števila primernih raziskovalcev.

6. Zgodovina knjižnega jezika in slovenistike

O prvi smo po vojni dobili pet važnejših prispevkov: A. Bajec je na podlagi že precej znanega gradiva razpravljal o rasti besedja knjižnega jezika,¹⁰³ v članku z naslovom *Vpliv družbe na razvoj slovenskega knjižnega jezika*¹⁰⁴ je A. Ocvirk uporabil sociološki in literarnozgodovinski vidik; o slovenskem knjižnem jeziku pa imamo sestavke še v Matičini Zgodovini slovenskega slovstva I (Tomšič),¹⁰⁵ v Slovenski slovnici (redakcijski odbor) in v Enciklopediji Jugoslavije IV (referent).¹⁰⁶ V vseh teh primerih gre za več ali manj izčrpno obdelavo lastnih ekscerptov iz naše lingvistične ali literarnozgodovinske literature. — Na tem področju se je doslej premalo storilo in tudi za bližnjo prihodnost izgledi niso nič kaj rožnati.

V referatu se nisem sistematično oziral na odnosna poglavja slovníc, ki so izšla po drugi svetovni vojni (tako *Slovenska slovnica* 1956, *De Brayev Guide to the Slavonic Languages*,¹⁰⁷ *Svanejeva Grammatik der slovenischen Schriftsprache*),¹⁰⁸ ker sem o tem pisal v *Scandoslavici*.¹⁰⁹ Dovoljeno naj mi bo le reči, da so slovnice tujcev zanimivejše in znanstveno zanesljivejše od domače. V tej večkrat nismo znali ohraniti ugotovitev, do katerih je slovensko jezikoslovje že prišlo. Tudi iz tega razloga — da ne omenjam posebej samostojne znanstvene vrednosti takega dela — bi bilo prav, ko bi dobili nekakšen zgodovinski inventar lingvističnih pozitivnih ugotovitev o slovenskem knjižnem jeziku (kakor sicer o slovenskem jeziku sploh). Tak inventar (ali zgodovina), ki bi mu bila dodana — po možnosti analitična — bibliografija, bi imel tudi to blagodejno posledico, da bi svoje raziskovalne sile lahko preudarno usmerili na tista jezikovna področja, ki so raziskav najbolj potrebna.

o o o o

Takšna je podoba našega povojnega pisanja o slovenskem knjižnem jeziku; naloge, pred katerimi stojimo, izhajajo iz njenega poznanja in iz stanja sodobnega jezikoslovja.

Bibliografski podatki

1. Slovanske besede v slovenščini. *Cas* 1909, 268—280 (tudi separat); O tujkah in izposojenkah. *DS* 1906, 149—154; v razpravah o slovarjih, o jeziku slov. pisateljev, časnkarjev in prevajalcev, v kritikah jezikovnih prireditev slov. klasikov. — 2. *Krog* 1933, 66—76. — 3. Pripombe k Slovenskemu pravopisu. *NS* 1950, 947—953, 1045—1052, 1147—1152. — 4. O Slovenskem pravopisu in o jezikovnih načelih. *SPor* 1951, št. 141—150. Bajčev članek, s katerim Vodušek polemizira, ima naslov »Kako je rasel naš jezik« (*SPor* 1951, št. 63—74). Prim. še Bajčeve članke: *Sprehodi* po slovenskem besedišču. *JiS* I (1955/56), 172—175. — *Ljudske izposojenke*. *JiS* II (1956/57), 28—33, 81—85. — *Slovanske izposojenke*. *Prav* tam, 145—151. — 5. *V(i)d L(apajne)*, *Pogovorni jezik* in film. *SPor*, 22. XII. 1953. — 6. Prim. ustrezne *Breznikove* razprave v danes najdostopnejši zbirki *Cvetje* iz domačih in tujih logov 19, str. 202—217 in drugje. — 7. *Kako kvarimo jezik*. *JiS* II (1956/57), 49—56, 105—111; *Več živega jezika*. *NS* 1947, 420—425. — 8. *Kako si bogatimo in kako siromašimo jezik*. *JiS* II (1956/57), 362—365; *Iz zgodovine udobne slovenščine*. *JiS* III (1957/58), 183—185; O zajemanju doma in drugod. *Prav* tam, 329—331; *Ob izidu Slovenskega pravopisa*. *SPor* 1950, št. 175—177; *Nekaj misli o našem jeziku*. *Noja* 1956, 102—122. — 9. O besedišču knjižne slovenščine. *JiS* II (1956/57), 218—221; *Približajmo knjižni jezik ljudskemu*. *JiS* III (1957/58), 346—354, in v nekaterih brusaskih odlomkih. — 10. *Slovenski pravopis*. *Noja* 1950, 529—530. — 11. *Slovanske izposojenke*. *JiS* II (1956/57), 148. — 12. *JiS* VI (1960/61), 81—87, 241—246. — 13. O slovenskem jeziku, *NRazgl*, 1961, 389—390. — 14. Tako v *Slovenskih izposojenkah*, str. 148 in v *Kako je rasel ...*, v 7. nadaljevanju. — 15. Tako *Bajec* v članku O purizmu in puristih. *JiS* V (1959/60), 129—134, posebno pa *Boris Urbančič* v članku O kriterijih pravilnosti ... — 16. V 7. nadaljevanju polemike, citirane pod 4. — 17. *K* debati o odrskem jeziku, ki je bila med *Javorškom* (Tak, kot niso vsi oziroma *Armand Salacrou* v režiji *Franceta Jamnika* na ljubljanskem odru. *SPor* 1953, 8. XI. št. 264) in *Vladimirom Skrbinskom* (Tak, kot niso vsi oziroma *Armand Salacrou* v režiji *Franceta Jamnika* na ljubljanskem odru. *SPor* 1953, 20. XI. št. 274), se je javil *B. Vodušek* s člankom *Kakšen naj bo naš odrski jezik*, *SPor* 1953, 16. in 18. XII. — 18. *JiS* IV (1958/59) 193—200. — 19. V članku, citiranem pod 18. — 20. Prim. med seboj *Voduškeve* članke, cit. pod 16 in 17. — 21. Vedno v članku, cit. pod 17. — 22. O pogovornem jeziku, *JiS* I (1955/56), 161—165. — 23. V članku, cit. pod 18. — 24. *Prav* tam, str. 199. — 25. *Dve stoletnici*. *JiS* III (1957/58), 102—109. — 26. O pogovornem jeziku, str. 165. — 27. *Pravorečje*, str. 19—20, *SP*, str. 54. — 28. V članku, cit. pod 17. — 29. Cit. pod 16. — 30. O pogovornem jeziku. *JiS* II (1956/57), str. 126. — 31. *Jezik slovenski*. *EJ* IV, str. 500. — 32. *Kratki nedoločnik* je v gledališču spet zavrgel. — 33. *Kratki nedoločnik* in še kako malenkost je za pogovorni jezik *Ramovš* sicer dovolil, upiral pa se je priznanju rezultatov moderne vokalne redukcije. — 34. V članku, cit. pod 18, str. 199. — 35. Prim. članka pod 7. — 36. *Nomina agentis* v knjižni slovenščini. *SR* III (1950), 471—476. — 37. O v in u v slovenski knjižni izreki. *JiS* I (1955/56), 182—184. — 38. *K* izgovorjavi končnega in predkonzonantičnega *l*. *JiS* II (1956/57), 166—168. — 39. *Znaka u in w* v naših slovnica in v Slovenskem pravopisu. *JiS* I (1955/56), 45—46; *Premik zlogovne meje pri r', l', n'*. *Istotam*, 43—44. — 40. Ob izidu Slovenskega pravopisa; natančneje glej pod 8. — 41. *Palatalna lj* in *nj*. *JiS* V (1959/60), 62—63. — 42. *Potreben jezikovni priročnik*, O izgovoru *lj* in *nj*, oboje v *JiS* V (1959/60), prvo str. 121—124, drugo 158—160. — 43. *J. Toporišič*, *Sistemske spremene soglasnikov* v knjižnem govoru. *JiS* III (1957/58), 70—76. — 44. *Isti*. *Suglasnički skupovi u slovenskom književnom jeziku*. *Radovi Slavenskog instituta* (Zagreb) III (1959), 113—122. — 45. *Isti*, *Alternativni soglasniški sklopi slovenskega knjižnega jezika*. *JiS* IV (1958/59), 203—207. — 46. Prim. o tem še istega avtorja *Probleme der slovenischen Schriftsprache*, *Scando-Slavica* VI (1960), 55—59; *Slovenski jezik*, *Izgovor i intonacija s recitacijama na pločama*. *Zagreb* 1960, str. 27—43. — 47. *Akzent und Vokalismus im Slovenischen*. *Filologiska Meddelanden frau Ryska Institutet viel Stokholms Högskola*,

1956 št. 1, str. 1—13, št. 2, str. 1—16. — 48. Manj uspešno uporablja fonološka načela Edward Starckiewicz v članku The Vocalic Systems of Modern Standard Slovenian. International Journal of Slavic Linguistics and Poetics I/II (1959), 70—76. — 49. Zum Neozirkumflex, v isti publikaciji kot pod 47, leta 1958, št. 1, str. 1—28. — 50. K našemu pravorečju. JIS II (1956/57), 305—308. — 51. Glagolski naglasni tipi našega knjižnega jezika. JIS III (1957/58), 306—312. — 52. Se o naglasu nedoločnih glagolskih oblik (tudi o glagolniku). JIS IV (1958/59), 48—50. — 53. Naglas v nameriniku. Prav tam, str. 81—83. — 54. O stavi dopovednega glagola. DS 1905, 162—166; Besedni red v govoru. DS 1908, 222—230, 258—267 (tudi v ponatisu). — 55. V poročilu o Breznikovem tozadevnem delu. Cvetje. — 56. Cankar in biblija. Cas 1909, 349—374. — 57. Vloga in mesto členka tudi. JIS III (1957/58), 158—161; Beseda o vejici. Prav tam, 21—27, 83—86; Veznik in. JIS V (1959/60), 14—18, 34—40. — 58. Stopnjevanje. JIS II (1956/57), 123—125. — 59. Prim. Več živega jezika, cit. pod 7, str. 97—104. — 60. Slog in ritem Cankarjeve proze. JIS II (1956/57), 97—104, 152—159, 208—217. — 61. Poglejva o ritmu. GLLjD 1950/51, 379; Sola spročenega govorenja. JIS IV (1958/59), 65—73; Ziva slovenščina. Ljubljana 1959, posebno str. 64—109. — 62. Glej pod 46. — 63. F. Tomšič, Nova slovenska slovnica. JIS II (1956/57), 129—134; B. Urbančič, Bojo, vejo ... JIS VI (1960/61), 30—31; O kriterijih ..., str. 245; L. Legiša, Besede in oblike. JIS VI (1960/61), 29—30. — 64. Tomšič, v članku pod 63. — 65. Tomšič, v članku, cit. pod 58. Urbančič, Nekaj pripomb k privedniškemu stopnjevanju. JIS V (1959/60), 157—158. — 66. J. Moder, Ruska lastna imena v slovenščini. JIS III (1957/58), 4—9, 55—60. — 67. Obliskoslovna terminologija in njeno jezikovno ozadje. JIS III (1957/58), 70—76; Deljenje besed v slovenščini. JIS V (1959/60), 109—112; Probleme ..., str. 59—70. — 68. in predpone (1959). — 69. (Martina Orožen) Dr. Anton Bajec: Besedotvorje slovenskega jezika. JIS VI (1960/61), 25—28. — 70. (Jakob Solar) A. Bajec, Besedotvorje slovenskega jezika I. SR IV (1951). Izpeljava samostalnikov (1950), Izpeljava slovenskih privednikov, Zloženske (oboje 1952), Predlogi str. 142—143. — 71. Prim. B. Vodušek, Poročilo o delu za veliki slovenski besednjak. JIS VI (1960/61), 76—78. — 72. Poleg člankov, cit. pod 4, upoštevaj še Rast slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana 1951, str. 1—46. — 73. B. Vodušek v članku, cit. pod 18, na str. 197—200. — 74. Razprav in člankov je preveč, da bi jih mogli v celoti navesti; najti jih je v SR, JiS, Naši sodobnosti. — 75. Razprave o nikanjci in objektu. Prim. pod 76—79. — 76. O stavčni negaciji. JIS IV (1958/59), 1—3; Še o nedoločniškem predmetu. Prav tam, 111—115. — 77. O istem poglavju stavčne negacije. JIS IV (1958/59), 3—8. — 78. Predmet, odvisen od nedoločnika. JIS V (1959/60), 255—256. — 79. Pripomba k negaciji v slovenščini. JIS I (1955/56), 126—127. — 80. Enunciacija, stavek, predikat. SR III (1950), 405—411. — 81. Prim. pod 46, cit. knjigo Slovenski jezik, str. 50—54. — 82. Vloga in mesto členka tudi. JIS III (1957/58), 158—161. — 83. V članku, cit. pod 58. — 84. Iz sintaktične in stilistične rabe povratno svojilnega zaimka svoj. SR V—VII (1954), 265—275. — 85. Poglavlje iz slovenske historične sintakse. SR VIII (1955), 56—67. — 86. Doneski k poznavanju glagolskega aspekta. SR I (1948), 199—220. — 87. O aspektnih premenah v slovenskem knjižnem jeziku. JIS V (1959/60), 198—204. — 88. J. Solar, Kazalni ali osebni zaimke? JIS V (1959/60), 224; Vsakemu svoje. Prav tam, str. 253; J. Gradišnik, Vsakemu svoje. JIS V (1959/60), str. 128. — 89. Brez v sestavi. JIS V (1959/60), 94—95. — 90. Veznik in. JIS V (1959/60), 14—18, 34—40. — 91. Vendar in sorodni vezniki. JIS III (1957/58), 296—301. — 92. Raba pogojnih veznikov. JIS VI (1960/61), 5—8. — 93. O napačni rabi prirednega veznika in. JIS IV (1958/59), 128. Isti pisec je razpravljal tudi o predponah in predlogu; Proučiti ali preučiti? O napačni rabi predloga nasproti. Oboje prav tam, str. 96 oz. 159. — 94. Prim. članek B. Pogorelec, Začetni problemi sistematičnega raziskovanja slovenske sintakse. Jezik, časopis za kulturo hrvatskog književnog jezika, V (1959/60), 143—155. — 94a. Ista: O pluskvamperfektu v knjižni slovenščini. JIS VI (1960/61), 152—160. — 95. DS 1914, 130—134; DS 1930, 28—32; DS 1934, 84—93, 176—181, 271—276, 510—514; DS 1935, 77—79, 338—341, 427—430, 505—510; DS 1936, 71—75; DS 1933, 72—82, 141—146, 200—206, 255—263, 312—320, 420—424, 524—527. — 95a. Na pr. Koštiala. — 96. Glej pod 56. — 97. Oton Zupančič. Kritična portretna študija, 1934. — 98. Ljubljana, 1939, 1—104. — 99. Podoba Ivana Cankarja, 74—78. — 100. JIS III (1957/58), 193—196, 247—255. — 101. Glej pod 60. — 102. Ritem v prozi. JIS IV (1958/59), 107—111; Prešernova Pevcu. Ravno tam, 135—137; Oton Zupančič: Žebljarska (Interpretacija). Umjetnost riječi IV (1960), 35—46; nekoliko bolj omejeno na jezikoslovno plat problema v knjigi Slovenski jezik ..., str. 65—76. — 103. Rast slovenskega knjižnega jezika, 1951. — 104. NSd III (1955), 385—398. — 105. Razvoj knjižne slovenščine. Zgodovina slovenskega slovstva I, 1956, str. 9—28. — 106. Jezik slovenski (slovenački), III Književni jezik, str. 498—500. — 107. London 1951. — 108. Kopenhagen 1958. — 109. VI (1960), str. 53—74.

Jože Pogačnik

PREŠERNOVA PESEM OD LEPE VIDE

Praobrazec, po katerem se je Prešeren seznanil z motivom Lepe Vide, je imel strogo ljudski baladni značaj. Prešeren je tu osnovo predelal in dal vzorec romantične balade. K tem notranjim spremembam ga je vodilo več momentov. Prav v baladi so romantiki videli pravzorec in elemente pristnega narodnega slovstva. Baladni dogodek so pojmovali kot usodno srečanje ali križanje nasprotujočih si sil. To je dajalo vtis nekakšnega izgubljanja in minljivosti, kar je